

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Књига 4

ПРОМЕТЕЈ

МАЛО ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО – НОВИ САД

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Поклоници музе *Clio*, од Херодота до наших дана, питају се – понекад – како су почињали историописци, на основу чијег рада нам је доступна нека од деоница историје, локалне, националне и светске, или њихове синтезе. У жељи да пружи *прву шансу* за објављивање монографске публикације онима који тек ступају у свет професионалног бављења историјом, а тиме омогући и будућим истраживачима историографског стваралаштва у нашој – новосадској и српској – средини да сагледају *почетке* сваког од овде одабраних, *Мало историјско друштво – Нови Сад* покренуло је едицију *Мастер*.

Циљ је да наше младе колегинице и колеге истрају на путу на чијем почетку стоји максима: *Sine ire et studio*. Нашим ауторима познат је не само став Леополда Ранкеа: *Zeigen wie es eigentlich gewesen*, већ и став Јована Рајића, његовог претходника у залагању за објективност у историописању: *Просио и праведно описивати прикљученија*.

Мастер радови, као претпоставка усавршавања на докторским студијама историје, како тематски, тако и стилски, наговештавају будуће истраживаче прошлости и озбиљне писце историје. Следећи намере обновитеља рада *Историјског друштва Нови Сад* (1927–1941), академика Славка Гавриловића (1924–2008), на чији предлог је основано *Мало историјско друштво – Нови Сад*, покренули смо, поред других едиција и посебних издања, и едицију *Мастер*, у којој ће се публиковати радови младих људи који су историописање изабрали за животни позив. Стога сваки аутор у овој едицији добија награду *Академик Славко Гавриловић* у виду књиге, која је тако названа у знак сећања на оснивача *Мало историјског друштва – Нови Сад*.

Драго Њећован

Ана Стамболић (1987) одбранила је мастер рад под насловом
Маркетиншке форме и медијски језик у олашавању
у првим деценијама XX века 25.12.2013. године
на Одсеку за индустријско инжењерство и менаџмент
Факултета техничких наука у Новом Саду
пред комисијом: *проф. др Биљана Рајковић Њећован*, ментор,
проф. др Илија Ђосић и *проф. др Илија Ковачевић*, чланови.

Ана Стамболић

**ОГЛАШАВАЊЕ
У СТАРОЈ СРПСКОЈ ШТАМПИ**

Нови Сад, 2014.

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Књига 4

Ана Стамболић
ОГЛАШАВАЊЕ
У СТАРОЈ СРПСКОЈ ШТАМПИ

издавачи

Мало историјско друштво – Нови Сад
ИК „Прометеј“ Нови Сад

за издаваче

мр Жарко Димић
Зоран Колунџија

уредник

др Драго Његован

лектор

аутор

графички уредник

Александар Козлица
(АЛЕКСОВ, Нови Сад)

шtamпa

Алфа-Граф НС, Нови Сад

тираж

500

ISBN 978-86-87513-34-1 (МИД)
ISBN 978-86-515-0930-1 (Прометеј)

Објављивање ове књиге омогућила је
Градска управа за културу Новог Сада

Садржај

Предговор	7
ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	
УВОД	13
ИСТОРИЈА СРПСКЕ ШТАМПЕ	17
Српске штампа на територији Хабзбуршке монархије	18
Развој српске штампе на територији Србије	39
ТЕХНИЧКИ УСЛОВИ РАЗВОЈА ШТАМПЕ	47
МАРКЕТИНГ	53
ПРОПАГАНДА, МАНИПУЛАЦИЈА, РЕКЛАМА	56
ПОЈАМ И ВРСТЕ ОГЛАШАВАЊА	63
Настанак, развој и основне карактеристике оглашавања ...	64
Финансијска средства	
и нормативна димензија оглашавања	67
Штампани медији у процесу оглашавања	69
ОГЛАШАВАЊЕ У СРПСКОЈ ШТАМПИ У XIX ВЕКУ	71
ОГЛАШАВАЊЕ У СРПСКОЈ ШТАМПИ	
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА	78
ОГЛАШАВАЊЕ У ЧАЧАНСКОЈ ПЕРИОДИЦИ	
У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА	91
ИСТРАЖИВАЧКИ ОКВИР	
О ИСТРАЖИВАЊУ	105
Збирни резултати истраживања:	
карактеристике огласа у посматраном периоду	106
Приказ резултата истраживања	108

Закључак	127
Сажетак	133
Summary	134
Литература	135
Регистар имена	139

ПРЕДГОВОР

Историја штампе је својеврсна историја комуникације међу људима, са врло широком улогом у представљању духовних струја које постоје у сваком друштву.

Штампа је весник напретка и значајан елемент друштвених промена. По речима једног од првих српских новинара, Димитрија Фрушића, штампа је била: „Прво, најлакше, најисходније средство за побудити к читању књига, размишљању и напретку у цивилизацији и литератури”¹.

Штампа је један од „кључних сведока” времена у коме излази. Она је не само сведок политичких збивања, породичних интрига, већ и сигуран показатељ настанка, развоја и уобличавања језика једног народа.

Историја српске штампе почиње у Венецији 1768. године изласком часописа *Славено-сербски маџазин*, чији је оснивач био Захарије Орфелин, један од најобразованијих Срба тога времена. Прве српске новине *Сербскиа новини* појавиле су се у Бечу 1791. године, далеко од српског етничког средишта, а њихови покретачи су били Грци, браћа Публије и Георгије Маркидес Пуљо.

Једно од најзначајнијих имена у српској журналистици је несумњиво Димитрије Давидовић, уредник и издавач српских новина у Бечу *Новине сербске* и првих српских новина у Србији. Сви учени Срби тог времена, међу којима је био и Вук Стефановић Караџић, окупили су се и дали допринос у развоју националних новина.

У раду ће бити представљен први српски алманах *Забавник*, који је изашао 1816. године у Бечу, као и *Лейхойис* Матице српске, који излази

1 Према: Бегећ, М. (1966). *Сабрана дела Јована Скерлића*. Београд: Просвета, стр.10.

и данас као један од најстаријих књижевних часописа у Европи. Паралелно са издавањем *Лейхойиса*, 1835. године у Пешти се појављује *Сербски народни лист*, који је уређивао Теодор Павловић. По угледу на стране листове, Павловић је *Сербски народни лист* приближио ни воу тадашње модерне ервопске журналистике, а српским новинарима је указао пут којим ће наставити рад. Павловић је уређивао и *Сербске народне новине*, у којима је по први пут поставио уводни чланак, усталио разне рубрике и са изразитом борбеношћу и ентузијазмом писао о политичким, трговинским, културним и другим актуелним дешавањима тога доба. Оне су биле један једини политички лист Срба у Аустрији, који је заступао њихове националне интересе и промовисао њихова права.

Павловићеве, као и раније Давидовићеве новине су упркос многим изазовима и претњама, одиграле значајну националну, политичку, друштвену, културну, просветну и књижевну мисију међу Србима. Имале су културни и просветитељски, а мање политички значај. Оне су постале носилац књижевног живота Срба, јер су у различитим рубрикама објављивани бројни књижевни прилози тада најистакнутијих српских писаца.

Може се рећи да је српска штампа прошла кроз три фазе у току своје историје, тј. у току свог развоја. Од оснивања првих листова до стварања националних држава траје прва фаза, од стварања националних држава до почетка народноослободилачке борбе² траје друга, док последња фаза отпочиње са народноослободилачком борбом.

У првој фази, важан чинилац у борби за национално ослобођење и националну слободу је штампа. У другој фази развоја штампе важно место заузимају унутрашње политичке и социјалне борбе. У трећој фази отпочиње стварање народне, демократске штампе, која представља израз мишљења народа, али је у исто време и моћно оружје у борби за привредни и културни напредак.

У време херојске народноослободилачке борбе, партизанска штампа била је, поред пушке, најмоћније оружје победе и једна од највећих народних тековина. Партизански листови штампани су и

2 Народноослободилачка борба траје од 1941. до 1945. године. Њени борци се називају партизани.

писани између две битке. То је била потпуна штампа, она која је имала своје дневне, недељне листове и часописе, листове за жене, децу, младе пионире као и стручне војне листове. Први штампани лист народноослободилачке борбе био је *Билџен Главної Штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије*, почео је да излази августа 1941. године и уређивао га је Јосип Броз Тито. Штампан је у тајној штампарији Централног комитета Комунистичке партије у Београду. Брз развој народног устанка јула 1941. године, довео је до ослобађања већих градова у којима су потом почеле да излазе новине као што су *Глас народа* у Горњем Милановцу, *Новосиби* у Чачку и *Весели* у Ужицу.

Након Другог светског рата, у федеративној Југославији се развија модерна штампа, која је имала одређене специфичне карактеристике. Овај период развоја штампе, међутим, није предмет овог рада.

Прво средство којим је крупна буржоазија почела да врши притисак на штампу били су огласи. Развој капиталистичке привреде по принципу слободне конкуренције изазвао је потребу за оглашавањем. Оглашавање у штампи показало се као успешан начин рекламирања појединих производа и зато се све више уводи у употребу. Највише се оглашавало у оним листовима који су имали највећи број читалаца.

Листање старе српске штампе уводи читаоца у прошло, нестало доба, али омогућава и препознавање појава које ће обликовати предстојећи период.

Анализом огласа старе српске штампе добија се приказ економског живота у Србији, информације о робама и услугама које су се тражиле и продавале, укусима људи и о њиховом начину живота. Анализа ових огласа омогућава да се докучи и онај део друштвеног живота који је делимично скривен од званичних докумената или старих избледелих фотографија. Ту се провлаче људске страсти, осећања, свакодневни говор и напори да се заузме своје место у друштву.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

УВОД

Потреба човека да буде информисан о стварима које се дешавају у његовом окружењу резултирала је објавом првих јавних извештаја „*Acta Diurna*” на римским трговима, у циљу обавештавања грађанства о одлукама Сената, 59. године пре н.е. Тако су настале прве новине на подручју Европе, али њихов развој се није наставио све до XVI века када се у Венецији појављује недељни лист *Avisi*³, коштао је једну газету (*gazzetta*)⁴. По свом изгледу и форми овај лист је извршио највећи утицај на то како ће новине касније изгледати. Па тако идеја о недељном, руком писаном листу иде из Италије у Немачку, итд.

На планетарном нивоу посматрано, прве праве писане новине појавиле су се у Кини, око VII века н.е. када је почео да излази лист *T'irao*.⁵ Овај лист био је намењен племству и извештавао је о дешавањима на двору, а посебно место заузимале су ратне вести. У Европи је у то време стопа писмености становништва била веома мала, тако да су се вести преносиле усменим путем. Путујући приповедачи преносили су све важније вести о ратовима, болестима, краљевским указима и слично, све до момента када се родила идеја да се те вести редовно сакупљају и објављују. Као резултат тога, јавила су се нередовна издања руком писаних новина које су се продавале на вашарима и трговима. Гутембергов изум штампарске машине са покретним штампарским словима 1439. године, није аутоматски до-

3 Руком писане белешке које 1556. године објављује влада Венеције. Ове белешке су коришћене у циљу преношења војних, политичких и економских вести.

4 *Gazzetta* (италијански новац у то време) реч од које потиче појам новине.

5 Лист који је излазио пред крај владавине династије Хан и за време владавине династије Танг. Писан је на свили и читан од стране владиних званичника.

вео до развоја штампе као медија масовних комуникација. Тек негде почетком XVII века у Немачкој су почела редовно да излазе два листа: *Relation* који је први пут штампан 1605. године у Стразбуру и *Avisa Relation oder Zeitung* који се од 1609. године штампа у Волфенбителу.⁶

На развој штампе најнепосредније утиче стање штампарске технике, као и осталих грана технике које она користи. Такође ту су и потребе штампе, од које се захтева да одговара друштвеним приликама, што подстиче рад на техничким проналасцима у штампарској индустрији. Развој штампе уско је повезан са техничким напретком, друштвеним и политичким приликама у појединим периодима. Многострукост штампарских поступака је подстакла процес јавности и популарисања, јер путем штампе и умножавања, идеје допиру до великог броја људи.

Лист *Einekommende Zeitungen* се сматра првим европским дневним новинама. Почео је да излази 1650. године у Лајпцигу. Иако није имао дефинисану структуру у погледу редоследа навођења информација улога овог листа у историји новинарства је огромна.

Потражња за новинама је расла, па је почетком XVIII века, у Немачкој, редовно је излазило скоро 60 листова. Непроверене гласине и писма често су биле извор информација, у тим првим листовима. Конкуренција на тржишту је константно расла па су се издавачи трудили да њихове новине буду што квалитетније и садржајније, а извори информација релевантнији.

Дошло је и до појаве *новинских ајенција* које су за задатак имале да прикупљају вести и њима снабдевају претплаћене издаваче.

Мада је у већини земаља развој штампе као медија масовних комуникација био диктиран укупним развојем привреде и науке, као и степеном писмености, било је и земаља које су због своје политичке позиције заостајале са развојем овог медија. Тако је релативно слободна Србија право на оснивање штампарије добила тек Хатишерифом из 1830. године. У Београду је 1831. године основана прва штампарија под називом Књажевско-србска књигопечатња, да би убрзо добила популаран назив Типографија. Први званични штампар у Београду био је Немац Адолф Берман. У Србији тога времена је

6 Костић, Б. (2012). *Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*. (Докторска дисертација). Београд: ФБ, стр. 114.

постојала јака, готово нераскидива веза између новинарства и потребе за образовањем најширих слојева, те је и штампа најпре истицала захтев за ширењем знања и информација путем новина.

У току већег дела новије политичке историје Србије као и у „шестојануарској” Југославији, није било никакве слободе штампе.

Маркетинг представља појам који нема опште прихваћено значење, тј. не постоји јединствена дефиниција маркетинга. Маркетинг се дефинише као пословна функција, научна дисциплина, пословна концепција, итд. Основни задатак маркетинга је креирање, одржавање и развој имиџа или репутације предузећа. Маркетинг представља једну од првих дисциплина која се заинтересовала за разоткривање и мерљивост људских мисли и осећања, у намери да искористи добијене резултате.

С друге стране, пропаганда представља реч која често има негативне конотације. Пропаганда представља покушај обликовања перцепције и манипулисање понашањем појединца, са циљем постизања жељене реакције.

Развој капиталистичке привреде по принципу слободне конкуренције изазвао је потребу за оглашавањем. Оглашавање у штампи показало се као успешан начин рекламирања појединих производа и зато се све више уводио у употребу. Највише се оглашавало у листовима који су имали највећи број читалаца. Оглашавање, односно реклама потиче од латинске речи *reclamare* (гласно викати), односно француске *reclame* (препурука, јавно истицање речју или путем штампе својства своје робе и повољних цена у циљу задобијања купаца, трговачко хвалисање, вашарско хвалисање).⁷ Према Ф. Џефкинсу (2003)⁸, оглашавање представља потребу индустријализованог света, која произилази из повећања градске популације, веће конкуренције, масовне производње робе, развоја друског и железничког саобраћаја, као и популарних новина и листова погодних за оглашавање.

Проучавањем оглашавања у неком историјском периоду омогућава се увид у тадашње схватање самог процеса оглашавања, али и увид у

7 Вујаклија, М. (1980). *Лексикон стараних речи и израза*. Београд: Просвета, стр. 789.

8 Džefkins, F. (2003). *Oglašavanje*. Београд: Clio.

друштвене релације, ситуацију у привреди, систем вредности и моделе комуникације тога доба.

Анализом огласа српске штампе из тог периода добија се приказ економског па чак и приватног живота у Србији.

Поједини огласи сведоци су продора модерног начина и схватања живота у Србији, као и жеље да се копирају узорци из страних листова.

Без обзира на карактер листа, сви листови су били заинтересовани за објављивање реклама и огласа, јер је у неразвијеној земљи то био једини сигуран приход за сам лист.

Током времена, огласи и средства која се у њима користе, су се мењали. Огласи за многе производе, услуге, као и идеје и друштвена питања које данас срећемо, некада су били неприхватљиви па и забрањени.

ИСТОРИЈА СРПСКЕ ШТАМПЕ

Постоје значајне разлике у развоју штампе појединих јужнословенских народа услед различитих политичких прилика у којима су опстајали. Тек од стварања Федеративне Народне Републике Југославије, почиње паралелни развој штампе свих југословенских земаља и народа.

Карактеристично је да су први листови Јужних Словена покретани ван њихове етничке заједнице, у градовима као што су Венеција, Беч и Пешта. Ови листови и пар других, који су се после њих појавили, имали су национално-просветитељски карактер. Током XVIII и XIX века, подручје Војводине било је центар српског културног и просветног живота. Карловачка митрополија била је духовни центар не само Срба, већ и свих православаца Хабзбуршке монархије. Нови Сад је током XIX века био највећи српски град, а, као центар српске културе и књижевности добио је и назив Српска Атина. Нови Сад касније постаје други по величини српски град, одмах након Београда.

Пре појаве социјалистичке штампе у Србији је било мало примера доследног, напредног и борбеног новинарства. На то је јако утицала чињеница да је велики број учених људи у државној служби. Сваки смелији искорак у штампи доводио је до отпуштања из службе и многих других проблема. Штампа је од краја XIX века прешла у руке пословних људи у служби крупних финансијских интереса. Тада ступа на сцену тзв. „велика информативна штампа”, која не заступа никакве политичке идеје и не припада ни једној партији, она само непристрасно обавештава о чињеницама и догађајима своје читаоце. „Информативна штампа” постаје у току XX века једна од најуноснијих индустријских грана, а томе је допринело брзо ширење писмености, напредак штампарске технологије и огроман развој саобраћаја. Истовремено са покретањем „информативних листова” растао је и њихов тираж.

Паралелно са штампом владајуће класе, развија се и штампа незадовољних припадника радничке класе. Развој радничких покрета ишао је у корак са брзим развојем радничке штампе, тако да је до краја 1920. године у Југославији било преко педесет радничких

листова (*Народна воља, Наша слоја, Ослобођење, Будућносћ, Пролетер*, и многи други. Моша Пијада је 1921. године покренуо *Слободну реч*). Током Другог светског рата већина штампаних медија владајуће класе се гаси, или прелази у руке окупатора, док предратна радничка штампа прелази у илегалну штампу Комунистичке партије (у градовима), или у спорадичне листове народноослободилачког покрета на подручјима привремено ослобођених територија.

Српска штампа на територији Хабзбуршке монархије

У годинама које су обиловале бројним политичким, социјалним и ратним превирањима, појава штампаних медија, односно првих српских новина, одиграла је значајну националну, културно просветну и књижевну улогу. Најстарији српски часопис појавио се 1768. године у Венецији. Звао се *Славено-србски маџазин*, а уредник му је био Захарије Орфелин. То је први часопис не само међу Србима него и међу Јужним Словенима. То је био часопис а не лист, који се јавља тек крајем XVIII века.

У доба када је у Француској избила револуција, када Русија и Аустрија ратују против Турске, на тлу Аустријске царевине се појављују прве српске новине под називом *Србскија њосведневнија новини*. Покретачи ових новина били су Грци, браћа Публије и Георгије Маркидес Пуљо, који су, у сарадњи са грчким народноослободилачким покретом и са песником Ригом од Фере⁹, основали и први лист на грчком језику два месеца пре српских новина.

Још 1788. године у Угарској појавиле су се две молбе за оснивање грчко-илирских новина. Једну молбу је властима упутио Грк Димитрије Теохардис, а другу браћа Маркидес. Међутим, услед важних међународних политичких преокрета и промена у самој Угарској (након смрти цара Јосифа II на власт долази Леополд II који се, поред рата са Турском, суочава и са све израженијим мађарским национализмом), одговор на поменуте молбе морао је да сачека. Коначно,

⁹ Рига од Фере (1757–1798) био је грчки револуционар, песник, национални херој и прва жртва устанка против Османског царства. Он је 24. јуна 1798. године задављен у кули Небојша у Београду.

власт схвата да Срби у Аустрији могу бити есенцијални чинилац у борби против мађарског племства и 1790. године им дозвољава сазивање Темишварског сабора на коме су изнети захтеви за успостављање српске територијалне аутономије. У раду овог сабора учествовало је 25 српских племића.¹⁰ Крајем те године владар потписује декрет о издавању првих српских новина.

Непосредно пред добијања дозволе за издавање српских новина у Бечу, у Новом Саду је млади српски књижевник Емануел Јанковић одлучио да купи штампарију и иницира појаву српских новина писаних ћирилицом. Ипак, конзервативној аустријској власти ова идеја није била блиска због смањене могућности цензуре, као и због потенцијалног духовног освешћивања и еманципације Срба. Јанковићевој замисли супротставио се и бечки штампар Јосиф Курцбек, који је имао привилегију за штампање српских и румунских књига.

Најзад, 3. марта 1791. године у Бечу су се појавиле прве српске новине *Србска и њовседневнија новини*, које од 15-тог броја мењају назив у *Србска новини*. Излазиле су два пута недељно, уторком и петком, и писане су једноставним славеносрпским језиком, али каткад и црквеним словима. Дакле, нису се стриктно држале једног препознатљивог стила, већ су понекад писане „простим”, а понекад књижевним језиком, за већину Срба мање познатим. Величина, односно формат *Србска новини* био је врло сличан већини бечких новина у то време. Излазиле су на осмини табака, текстови су слагани у два ступца, а странице су биле са и без пагинације. На насловној страни *Србска новини* налазила се слика витеза, одевеног у старинско рухо, са шлемом и перјаницом. У десној руци је држао мач, а у левој штит, на ком је стајао српски крст, тј. крст са петокрацима. Око витеза су смештени топови, заставе, добоши, секире и друге војне справе.

Обзиром да су прве српске новине настале за време бројних војних операција¹¹, и теме које су у њима обрађиване биле су махом војне. Сматрало се још да војна лица највише читају новине, па су новин-

10 Његован, Д. (2004). *Присаједињење Војводине Србији*. Нови Сад: Музеј Војводине, стр. 102.

11 Последњи Аустро-турски рат (1788–1791), у коме су учествовали српски фрајкори (добровољачки одреди), па и сам Ђорђе Петровић Карађорђе, вођа Првог српског устанка.

ске вести и извештаји говорили највише о ситуацији на фронтовима. Најпре се писало, тачније преписивало из других страних новина, о рату који су Аустрија и Русија водиле против Турске, затим о миру склопљеном између поменутих земаља, а тек касније и о односу Турске и Србије и приликама у којима су живели Срби у Аустрији.

Оснивачи и покретачи првих српских новина су и те како били свесни да поред наклоности Двора и Хабзбурговаца, морају стећи и наклоност Српске православне цркве у Карловачкој митрополији. Отуда и велики број текстова у *Сербскиа новини*, који глорификују и са много поштовања говоре о раду високог православног свештенства.

Имајући у виду целокупну међународну ситуацију тога времена, прве српске новине најмање су, заправо, писале о Србима. Осим по називу и језику, нису се много разликовале од других европских новина. Први фељтон у српском штампаном новинарству била је *Јунчева историја*, писана у крајње патриотском, родољубивом духу. Мало је података који би могли потврдити постојање оригиналних текстова у првим српским новинама, односно ангажовање новинара сарадника и извештача са терена. Претпоставља се да су вести које говоре о положају Срба и збивањима на територији Србије, дело појединих учитеља и свештеника, који су се писања прихватили искључиво из патриотских побуда. Свеукупно посматрано, Срби као да нису имали много „слуха” за *Сербскиа новини*, те је и број претплатника био изузетно мали.

Браћа Маркидес су покушала да анимирају српске читаоце тако што су почела да издају календаре уз новине, чак су обећавали и већи формат листа уз мању цену. Када су Илирској дворској канцеларији упутили молбу за даље издавање новина, ова се пре своје одуке консултовала са Курцбеком. Како је Курцбек оштро критиковао браћу Маркидес као некомпетентне и лоше уређиваче, и како је фаворизовао Стефана Новаковића, коме је продао своју штампарију, Илирска канцеларија је јуна 1792. године позвала браћу Маркидес и Новаковића на договор око даљег издавања *Сербскиа новини*. Договор није постигнут, а Новаковић је из те борбе изашао као победник, па је децембра исте године први број *Славено-сербскија вједомости* угледао светлост дана, док су *Сербскиа новини* биле обустављене.